

MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE VAN VROUWEN IN VLAANDEREN

Wendy Smits¹

SUMMARY – Societal participation of women in Flanders – The study of participation in organisations is important in the sense that this participation can be considered as a supplement on the elections where citizens can only every four year cast there vote to express their concerns and demands to the political system. On the basis of a TOR-survey of 1998 on participation we can distinguish between two types of organisations, sport organisations and all other organisations. This last group is what we normally consider as the civil society. In these organisations women and men participate at the same level. Only in the sport organisations, the participation of women is significantly lower then that of men. If we look next at the representation of women in the management body, women come at the second place. They are underrepresented in all types of organisations. If we want to create real equality on the basis of gender, we have to stimulate the participation of women in sport organisations and the participation of women in the leading functions of the organisations where they participate in.

KEY WORDS: civil society, integration, participation, volunteers organisations, women studies

1. Over het nut van participatie aan het verenigingsleven als aanvulling op de politieke participatie

In de beleidsnota van de minister van welzijn, gezondheid en gelijke kansen voor de huidige regeerperiode wordt het democratische belang van een grotere participatie van vrouwen in de besluitvorming benadrukt. (Vlaams Minister van welzijn, gezondheid en gelijke kansen, 2000) Bij dergelijke oproepen tot een meer paritaire democratie ligt de nadruk nogal eenzijdig op de top van het politieke besluitvormingsproces (vrouwen in het parlement, in leidinggevende functies enz.). Ook in het recente onderzoek naar participatie van vrouwen ligt de klemtoon sterk op participatievormen die direct aansluiten bij het besluitvormingsproces. Het gaat dan om de vraag waarom slechts een gering deel van de politieke mandaten en de politieke topfuncties wordt uitgeoefend door vrouwen. Door dit onderzoek weten we relatief veel over vrouwonvriendelijke uitsluitingspatronen aan de top van politieke organisaties. (Leijenaar, 1989; Leijenaar, 1996; Meier, 1998; Bos, 1998; Carton, 1998) We weten daarentegen veel minder over hoe sterk vrouwen vertegenwoordigd zijn aan de basis van organisaties. Nochtans is dit van cruciaal belang om tot een sluitende verklaring te komen van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de besluitvorming: het doorstoten naar de bestuursman-

¹ De autrice is licentiate in de sociologie en master in de kwantitatieve analyse voor de sociale wetenschappen. Ze is verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de VUB. Haar onderzoek richtte zich eerst op de participatie van vrouwen in Vlaanderen en momenteel op het vertrouwen in de instellingen.

daten van verenigingen begint immers aan de basis van politieke organisaties, en als daar reeds een ondervertegenwoordiging van vrouwen optreedt, zal dit onvermijdelijk een weerslag hebben op de vertegenwoordiging van vrouwen in de bestuursorganen. Een evenwicht aan de top kan dus niet volstaan om een gebeurlijk democratisch deficit weg te werken. Als het de bedoeling is te komen tot het vergroten van de participatie van vrouwen in de besluitvorming, is het van vitaal belang ook aandacht te besteden aan die vertegenwoordiging op het basisniveau. De enige manier om structureel, op lange termijn, een paritaire vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in de besluitvorming te garanderen, is het bevorderen van de basisparticipatie van vrouwen in lokale verenigingen, partijafdelingen, lokale politiek, adviesraden, en het verenigingsleven in het algemeen. De basis van democratische vertegenwoordiging is betrokkenheid. Een grotere vertegenwoordiging van vrouwen in de besluitvorming staat of valt met een evenredige participatie van vrouwen aan de basis van de politieke en de sociale organisaties, en een doorstroming van die vrouwen naar meer verantwoordelijke functies.

Belangrijk bij de studie van participatie is de deelname aan het verenigingsleven. Lidmaatschap van allerlei organisaties is niet alleen van belang vanuit maatschappelijk en sociaal oogpunt, maar werd lange tijd ook beschouwd als een belangrijk instrument van burgers om de politieke besluitvorming te beïnvloeden. De Tocqueville benadrukte reeds de waarde van dergelijke vormen van participatie voor het democratische gehalte van een samenleving. (De Tocqueville 1835/1840) Daarbij wordt gedacht aan de burger als lid van een wijkraad, een speeltuinvereniging, een ouderorganisatie of een kerkbestuur. Het zijn deze organisaties die in een democratische samenleving de sociale kaders moeten bieden waarbinnen de burger kan deelnemen aan de besluitvorming. (Elchardus & Hooghe, 1996) Verenigingen kunnen namelijk een dubbele functie vervullen. Ten eerste (interne functie) hebben ze een inburgeringsfunctie: we kunnen er van uitgaan dat de activiteit in vrijwillige organisaties op zich reeds een positief effect heeft op de bestendiging van een democratische politieke cultuur. In hun klassieke studie 'The Civic Culture' (1963) kwamen Almond en Verba reeds tot de conclusie dat het lidmaatschap van vrijwillige organisaties een positieve correlatie vertoont met de gehechtheid aan een democratische politieke cultuur, zelfs als die vrijwillige vereniging geen enkel politiek doel nastreeft. Deze organisaties zijn dus een belangrijk instrument voor het bevorderen van maatschappelijke inburgering. Ze zorgen voor kleinschalige inburgeringsstructuren tussen de individuele burger en het politieke systeem. (Durkheim, 1957; Hooghe and Derks; 1997) Daarnaast is er echter ook een externe functie: de middenveldorganisaties fungeren namelijk als een communicatiekanaal tussen burger en overheid. In ideale omstandigheden zorgen ze er voor dat de verlangens van de bevolking verwoord worden, gegroepeerd en overgebracht naar de politieke besluitvorming. Dit is de meest zichtbare functie van verenigingen. Het belangrijkste instrument waarover de burger beschikt om zijn politieke opvattingen uit te drukken, is natuurlijk het uitbrengen van een stem bij verkiezingen. Deze vorm van politieke communicatie heeft echter heel wat beperkingen. Verkiezingen laten enkel een algemene beoordeling van het beleid toe en geen afzonderlijke beoordeling van de verschillende beleidsdomeinen. Bovendien is het aantal leermomenten zeldzaam, in principe om de vier jaar. Het is duidelijk dat verkiezingen niet het enige communicatiekanaal kunnen zijn tussen de burgers en de overheid. Zij dienen aangevuld te worden

met structuren die een continue, gedetailleerde, duidelijke en gestructureerde vorm van informatieoverdracht mogelijk maken. De verenigingen bieden dergelijke structuren. Ze bundelen en groeperen in principe de eisen en verlangens van hun leden, en maken ze op die manier hanteerbaar voor het politiek systeem. (Hooghe & Elchardus, 1996; Van Deth, 1992)

2. De wegen naar participatie

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw is, onder invloed van de ontwikkeling van sociologische onderzoeksmethoden en de mogelijkheid tot het afnemen en analyseren van grote enquêtes, het onderzoek naar allerlei factoren die de politieke participatie kunnen beïnvloeden, goed op gang gekomen. In deze studies stelde men steeds vast dat vrouwen in mindere mate politiek participeerden dan mannen. Milbrath en Goel bijvoorbeeld (Milbrath & Goel, 1977: 116) stellen: *“The finding that men are more likely to participate in politics than women is one of the most thoroughly substantiated in social science”*. De conclusie enkele jaren later van Randall (Randall, 1982: 40) is echter al minder eenduidig: *“Overall, the evidence suggests that women’s political participation, conventionally defined, is everywhere less than men’s. Even so, a number of caveats are in order”*. Er werd gewezen op verschillen tussen landen en op het over langere perioden soms kleiner worden van de sekseverschillen. In de loop der jaren zijn er een heleboel studies gepubliceerd met als doel te achterhalen welke individuele kenmerken aanleiding gaven tot de geslachtsverschillen in politieke participatie (Verba, Nie et al., 1978) (Schlozman, Burns et al., 1994) (Verba, Burns et al., 1997) (Castenmiller and Dekker, 1987).

Uit deze onderzoeken naar de verklaringen van de sekseverschillen in politieke participatie op basis van survey-gegevens blijkt dat het onderwijsniveau, het lidmaatschap van organisaties, het buitenshuis werken, de levensbeschouwelijke betrokkenheid en de leefsituatie beschouwd kunnen worden als hulpbronnen van politieke participatie. Volgens het *resourcesmodel* van Verba bijvoorbeeld zal participatie slechts optreden indien de actoren daartoe over de nodige *resources* of hulpbronnen beschikken zoals onder meer sociale vaardigheden, vrije tijd,... De toenemende tijdsdruk wordt dan ook vaak aangehaald als oorzaak van een daling van de maatschappelijke participatie. Het zijn juist de jonge vrouwen in de vruchtbare leeftijd, die over het algemeen een hogere scholingsgraad hebben en beroepsactief zijn, die door dit tijdsgebrek zullen afzien van maatschappelijke participatie. Door het combineren van arbeid én gezin, wordt de vrije tijd niet zozeer verminderd maar veeleer versnipperd (Sullivan, 1997; Harrington, 1991). De combinatie van de aanwezigheid van kleine kinderen met een voltijdse baan buitenshuis zou volgens de literatuur één van de belangrijkste inhiberende factoren zijn, en dan vooral voor vrouwen (Welch, 1980; Lafferty, 1980). Belangrijk in de participatieonderzoeken is dat mensen over verschillende hoeveelheden hulpbronnen beschikken en deze in verschillende mate effectief gebruiken voor of omzetten in participatie, ofwel verschillende ‘conversion rates’ hebben (Verba, Nie et al., 1978; Schlozman, Burns et al., 1994).

De bedoeling van dit artikel is in eerste instantie te onderzoeken of er zich een geslachtsverschil voordoet met betrekking tot participatie en in welk soort verenigin-

gen de eventuele verschillen zich dan situeren. In tweede instantie gaan we na wat de rol is van hulpbronnen zoals het onderwijsniveau, de leefsituatie, de levensovertuiging, de leeftijd en de tijdsdruk op de maatschappelijke participatie of het lidmaatschap van verenigingen. Ten slotte richten we onze aandacht op de doorstroming van vrouwen naar de bestuursmandaten van maatschappelijke verenigingen.

3. Het onderzoek

3.1. *Data en meetinstrumenten*

Deze studie maakt gebruik van de gegevens van de middenveldsurvey (N=1341) die in 1998 werd uitgevoerd onder leiding van de TOR-onderzoeksgroep van de VUB. Dit onderzoek werd afgenomen door middel van face-to-face interviews bij een representatieve steekproef van de populatie (18- tot 75-jarigen) van het Vlaams Gewest (Smits, Elchardus et al., 1998).

3.2. *Respons en nonrespons*

In het totaal werden 1341 geldige interviews afgenomen. Op 56% van de gecontacteerde adressen werd bij de geselecteerde respondent een volledig en bruikbaar interview afgenomen. Die *respons-rate* houdt rekening met alle mogelijke oorzaken van niet-deelname. Indien men er rekening mee houdt dat overleden en verdwenen personen, verkeerde, onbestaande of onvindbare adressen, nederlandsonkundige en zwaar zieke respondenten eigenlijk niet in de steekproef hadden moeten zitten, is de *respons-rate* gelijk aan 62%. Dit zijn in beide gevallen, dus ongeacht de precieze berekeningswijze, normale en bevredigende proporties (Smits, Elchardus et al., 1998).

4. Maatschappelijke participatie van vrouwen en mannen

In de middenveldsurvey werd de respondenten een lijst² van verschillende soorten verenigingen voorgelegd waarop ze konden antwoorden of ze *nooit lid* of *vroeger lid waren, passief, actief* of *bestuurslid* zijn (Elchardus, Hooghe et al., 1998; Elchardus, Hooghe et al., 1999; Smits, Elchardus et al., 2000).

² Concreet gaat het om de volgende verenigingen: een jeugdbeweging, jeugdvereniging of jeugdclub / een milieu- of natuurvereniging / een fanclub / een vereniging die gehandicapt, bejaarden, kansarmen, ... helpt / een vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening / een hobbyclub of groep / een vrouwenbeweging / een vakbond / een mutualiteit / een socio-culturele vereniging / een sportvereniging of -club / een politieke vereniging of partij / een religieuze of kerkelijke vereniging / een wijk- of buurtcomité ook carnavalvereniging, feestverenigingen en de redactie van een lokaal tijdschrift horen hierbij / een vereniging die ijvert voor internationale vrede en voor ontwikkeling van de Derde Wereldlanden / een gemeentelijke adviesraad of schoolraad / gezinsverenigingen / een groepering die verbonden is aan een plaatselijk café / rode kruis, vlaams kruis, vrijwillige brandweer / een vereniging, groep of bond voor gepensioneerden / de witte comités / zelfhulpgroep / andere

Tabel 1: Percentage mannen en vrouwen naar de aard van het lidmaatschap

	Geen lid	Passief lid	Actief lid	Bestuurslid
Man	2.5	41.3	43.2	13.0
Vrouw	5.8	49.8	36.6	7.8
Totaal	4.1	45.6	39.9	10.4

$\chi^2=26.0$; $df=3$; $p=0.00$

Uit Tabel 1 blijkt dat 46% van de Vlamingen passief lid is van een vereniging, 40% actief lid en 10% een bestuursfunctie uitoefent in een organisatie. Meer dan de helft van de Vlamingen is dus actief of bestuurslid van een vereniging. Hoewel we op basis van deze cijfers een positief antwoord kunnen geven op de vraag of Vlamingen zich nog engageren in verenigingen, moeten we toch een onderscheid maken op basis van het geslacht. Uit de tabel blijkt trouwens dat er een significant sekseverschil is wat het lidmaatschap betreft. In het algemeen stellen we vast dat mannen vaker actief en bestuurslid zijn dan vrouwen. 43% van de mannen is actief lid van een vereniging en 13% oefent een bestuursfunctie uit. Bij de vrouwen is 37% actief lid en 8% bestuurslid van een organisatie. Vrouwen zijn daarentegen vaker passief lid dan mannen. Bijna de helft van de vrouwen is passief lid tegen slechts 41% van de mannen.

Het gaat hier enkel over het al dan niet lidmaatschap en de manier van lidmaatschap van alle bevraagde verenigingen. Uit de analyse van de participatie aan het verenigingsleven blijkt echter dat men twee soorten verenigingen moet onderscheiden, sportverenigingen enerzijds, alle andere verenigingen anderzijds. De laatste groep komt overeen met wat men in Vlaanderen doorgaans verstaat onder deelname aan het middenveld. Het betreft een brede waaier van verenigingen die statistisch samenhangen³. Dit wil zeggen dat de kans om lid te zijn van de ene vereniging groter is als men lid is van een andere vereniging die tot deze groep behoort en kleiner is als men lid is van een vereniging die niet tot die groep behoort. Dit is bijvoorbeeld het geval met het lidmaatschap van een sportvereniging. De combinatie van iemand die lid is van een sportclub en van een socioculturele vereniging komt minder vaak voor dan de combinatie van een lidmaatschap van een vrouwenvereniging en een socioculturele vereniging. Voor de participatie in de middenveldverenigingen werd een "algemene participatiemaat" ontwikkeld. Deze houdt niet alleen rekening met de aan- of afwezigheid van participatie, maar ook met de aard (passief, actief of bestuurslid) en de intensiteit (aantal lidmaatschappen) van de participatie. Het gaat derhalve om een relatief fijngevoelige maat, die ook nuances van de participatie oppikt. Deze maat heeft een gemiddelde van 0 voor de hele bevolking, en een standaardafwijking van 1, wat betekent dat zowat 68% van de bevolking een score heeft die tussen de -1 en de +1 ligt. Een verandering van 1 punt op deze schaal, vertegenwoordigt dus al een heel belangrijke verschuiving. Op basis van deze participatievariabele is er geen geslachtsverschil te bespeuren. Mannen hebben een score van -0.1, vrouwen van 0.0 ($F=0.78$; $df=1$; $p=0.38$; $h^2=0.00$). Geslachtsverschillen in participatie, in het nadeel van de vrouwen, doen zich enkel voor in de sportverenigingen. Daar liggen de participatiegraden van vrouwen betekenisvol lager dan die van de mannen. Eén derde van de mannen is lid van een sportvereniging tegen slechts 16% van de vrouwen. Als men participatie meet aan de hand van de al te simpele variabele 'actief lid of niet', ziet men dat vrouwen minder

³ Principsanalyse (datareductie voor categorische variabelen)

participeren dan mannen. Dat verschil kan volkomen op rekening van de sportverenigingen worden geschreven. Kijkt men naar de andere verenigingen dan participeren vrouwen zeker niet minder dan mannen.

5. Wie participeert en zijn de wegen naar participatie geslachtspecifiek?

Hoewel beide geslachten in dezelfde mate deelnemen aan het maatschappelijke leven, is het niet oninteressant te onderzoeken welke factoren het voor mannen en vrouwen makkelijker maken de stap naar maatschappelijke organisaties te zetten.

In Tabel 2 onderzoeken we zowel voor de totale bevolking als voor de mannelijke en de vrouwelijke bevolking apart, welke factoren een invloed hebben op de algemene participatiegraad.

Tabel 2 : Effect van de achtergrondvariabelen op de algemene participatievariabele na controle voor de andere factoren in het model (afwijkingen t.o.v. algemeen gemiddelde)

	Totale bevolking (gem=0.0)	Mannen (gem=-0.1)	Vrouwen (gem=0.0)
Scholingsniveau	0.20*** ⁴	0.18***	0.23***
Geen t.e.m. lager secundair onderwijs	-0.21	-0.21	-0.19
Hoger secundair onderwijs (aso,bso,tso)	0.05	0.10	0.00
Hogescholen- en universitair onderwijs	0.27	0.20	0.32
Leefsituatie	0.08 (ns)	0.11 (ns)	0.12 (ns)
Ongehuwd met ouders	-0.01	-0.01	-0.01
Ongehuwd met partner (met of zonder kind)	-0.24	-0.32	-0.20
Ongehuwd alleen	0.05	-0.11	0.28
Gehuwd – geen kinderen	0.02	0.01	0.04
Gehuwd – 1 kind	-0.05	0.02	-0.17
Gehuwd – 2 en + kinderen	0.09	0.11	0.08
Gescheiden	-0.12	-0.11	-0.13
Weduwe/weduwenaar	-0.05	-0.41	0.08
Levensbeschouwing	0.25***	0.22***	0.29***
Kristelijk/katholiek pratikerend	0.38	0.36	0.41
Kristelijk/katholiek niet pratikerend	-0.13	-0.13	-0.14
Vrijzinnig	0.14	0.24	0.04
Ongelovig/bepaal zelf geloof/onverschillig	-0.22	-0.19	-0.29
Tijdsdruk²	0.13***	0.10	0.16***
Laag	-0.16	-0.14	-0.16
Midden	0.13	0.07	0.21
Hoog	0.02	0.06	0.01
Leeftijd	0.20***	0.20**	0.17*
18-35	-0.17	-0.19	-0.12
36-55	-0.06	-0.05	-0.06
56-75	0.29	0.32	0.22
Geslacht	0.01 (ns)		
Man	-0.01		
Vrouw	0.01		
R²	14.8%	11.7%	20.9%

* : p<0.05; ** : p<0.01; *** : p<0.001

(ns) : niet significant

⁴ β -coëfficiënt na controle voor de overige factoren. Er zijn geen significante interactie-effecten van geslacht met één of meerdere andere achtergrondvariabelen

⁵ Wanneer we in plaats van de tijdsdruk de beroepscategorieën in de analyse stopten en we dus

Dat de wegen naar participatie geslachtsspecifiek zijn, kunnen we niet onmiddellijk bevestigen daar er geen significante interactie-effecten zijn van geslacht met één van de achtergrondvariabelen wat wil zeggen dat de hulpbronnen en de leefsituatie niet echt verschillend werken bij mannen en vrouwen. Toch zien we, wanneer we de analyse apart uitvoeren voor mannen en vrouwen, dat de invloed van de achtergrondvariabelen niet altijd helemaal hetzelfde is voor beide geslachten⁶.

Vooraf de levensbeschouwing heeft een sterke invloed op de participatiegraad. Uit de analyse blijkt dat diegenen die levensbeschouwelijk geëngageerd zijn (katholiek of kristelijk pratikerenden en vrijzinnigen) vaker lid zijn van een vereniging dan diegenen die niet geëngageerd zijn. Bij zowel de mannen als de vrouwen zijn het voornamelijk de katholieke en kristelijke pratikerenden die lid zijn van een vereniging. Het verenigingsleven dat in Vlaanderen duidelijk nog verzuild is en het uitgebreide netwerk van katholieke verenigingen, is hier zeker niet vreemd aan (Hooghe, 1999). Ook de vrijzinnige zelfidentificatie blijkt een motiverende factor te zijn voor maatschappelijk engagement.

Naast het levensbeschouwelijk engagement heeft ook het onderwijsniveau een sterk positief effect op het lidmaatschap van verenigingen. Over het algemeen stelt men vast dat personen met een hogere scholingsgraad ook meer participeren in het publieke leven. Men kan aannemen dat naarmate de opleiding langer heeft geduurd, mensen meer gesocialiseerd zijn in het bestaande cultuurpatroon, meer opvattingen en normen delen en dus meer zullen deelnemen aan het maatschappelijke leven. We hebben hier dus te maken met een cumulatieve verhouding : diegenen die de meeste kansen kregen binnen het onderwijssysteem, zullen ook later in het culturele, politieke en het verenigingsleven het sterkst tot participatie overgaan. Bovendien kunnen we, ten gevolge van de inhaalbeweging van de meisjes met betrekking tot de deelname aan het hoger secundair onderwijs in de tweede helft van de jaren '60 en de feminisering van het hoger onderwijs sinds het begin van de jaren '70, veronderstellen dat vrouwen via deze hulpbron aan een inhaalbeweging begonnen zijn t.o.v. de mannen met betrekking tot de deelname aan het maatschappelijk middenveld (NIS, 1952-1993) (Pelleriaux, 1998; Deleecq, 1981). Het verschil in participatiegraad tussen de laag- en de hooggeschoolden is bijna een halve standaardafwijking. We vinden dit effect vooral terug bij de vrouwen. Bij de vrouwen merken we dat er meer dan een halve standaardafwijking verschil is tussen de laag- en de hooggeschoolden. Het scholingsniveau blijkt bij de mannen in mindere mate een hulpbron te zijn voor lidmaatschap of in ieder geval is de 'conversie' van opleiding in participatie bij vrouwen groter dan bij mannen (Castenmiller & Dekker, 1987).

Ook de leeftijd blijkt een significant effect te hebben op de algemene participatiegraad, na controle voor de andere factoren in het model. De jongeren participeren het minst,

geen rekening hielden met de tijdsdruk die te maken heeft met het werk, het huishouden, kinderen en mantelzorg, bleek dit enkel bij de mannen een effect te hebben op de participatie. Voor de vrouwen heeft het beroep geen invloed op de participatiegraad. Het is echter mogelijk dat het effect van het beroep opgeslorpt wordt door het scholingseffect. Dit wijst erop dat de participatiegraad van vrouwen niet zozeer beïnvloed wordt door het beroep dat zij uitoefenen maar wel door de tijdsdruk die zij ervaren. Daar in deze tijdsdrukvariabele niet alleen de werkdruk vervat zit, kunnen we veronderstellen dat vooral de tijdsdruk die het huishouden, de kinderen en de mantelzorg met zich meebrengen de participatie van vrouwen drukt.

⁶ Dit alles kan te wijten zijn aan de homogeniteit die groter wordt wanneer we mannen en vrouwen apart bestuderen en dus aan de kleinere variatie op de onafhankelijke variabelen bij één van de geslachten.

de ouderen het meest. We moeten hier rekening houden met de constructie van deze participatiemaat. De typische jongerenverenigingen, zoals de sport- en jeugdverenigingen, zijn niet in deze maat opgenomen waardoor de participatie van ouderen overschat wordt. Wat in ieder geval duidelijk is, is dat elke leeftijdsfase gepaard gaat met een specifiek participatiepatroon.

We stellen vast dat er enkel bij de vrouwelijke bevolking een verband is tussen de tijdsdruk en de participatiegraad. Terwijl er bij de mannen een geleidelijke stijging is van de participatiegraad naarmate de tijdsdruk toeneemt, merken we bij de vrouwelijke bevolking dat de actieve participatie toeneemt naarmate de tijdsdruk stijgt totdat een bepaald punt bereikt is. Hierna neemt de participatie weer af. Dit curvilineair verband kan een aanwijzing zijn van de drukke leeftijd en de dubbele verantwoordelijkheid die hiermee samenhangt. Het wijst erop dat in de uitoefening van de job vaardigheden ontwikkeld worden en de sociale contacten toenemen waardoor in eerste instantie de participatie aan het verenigingsleven bevorderd wordt. Wanneer naast deze tijdsbesteding ook nog tijd gestoken moet worden in het huishouden en de opvoeding en verzorging van kinderen, wordt de tijdsdruk zo hoog dat de participatie hieronder begint te lijden (Elchardus & Glorieux, 1994a; Elchardus & Glorieux, 1994b; Zuzanek & Smale, 1997). Dat dit curvilineair verband voornamelijk bij de vrouwelijke bevolking aanwezig is, hoeft ons niet te verbazen daar de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen de afgelopen decennia spectaculair gestegen is (in de leeftijdsgroep tussen 14 en 64 jaar van 39% in 1977 tot 54% in 1998) en vrouwen toch nog altijd instaan voor een onevenredig groot aandeel van de zorgarbeid binnen het gezin, ook als ze zelf een full-time betaalde baan uitoefenen.

In dit opzicht is het belangrijk te melden dat de persoonlijke hulpbronnen enkel een positief effect kunnen hebben op de participatie als vrouwen op eenzelfde manier als mannen gezin en een baan buitenshuis kunnen combineren (Clark and Clark, 1986). Belangrijk hierbij is de rol van de opvoeding met betrekking tot de traditionele rolopvattingen. Ook uit onderzoek van Carton blijkt dat de opvattingen over de traditionele rolpatronen⁷ een invloed hebben op de politieke belangstelling. Een grote meerderheid van de 'traditionele' vrouwen heeft een lage politieke belangstelling. Bij de niet-traditionele vrouwen vertoont iets meer dan de helft een gemiddelde tot hoge politieke belangstelling (Carton, 1993).

Naast de significante factoren is het even belangrijk te vermelden dat de leefsituatie geen effect heeft op de participatiegraad en dit voor zowel mannen als vrouwen. Hoewel de gezinssituatie een bruto-effect heeft op de participatiegraad valt dit effect weg wanneer we controleren voor de overige factoren in het model. Het al dan niet samenwonen met een partner, de aanwezigheid van kinderen of de ervaring van een echtscheiding laten namelijk een invloed gelden op het tijdsbudget van de respondent en is bovendien sterk afhankelijk van de leeftijd (Welch, 1980; Lafferty, 1980; Andersen, 1975; Welch 1977).

⁷ Met deze traditionele rolopvattingen wordt bedoeld dat men ideeën als 'het is voor een meisje minder belangrijk dan voor een jongen om een goede schoolopleiding te krijgen; jongens kunnen vrijer opgevoed worden en het is tegen de natuur dat vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen' onderschrijft.

6. Kunnen we spreken van mannelijke of vrouwelijke verenigingen?

In navolging van de kritiek op de conceptualisering van het begrip 'politiek' is het belangrijk in de studie naar de middenveldparticipatie de deelname aan verschillende soorten verenigingen te exploreren (Leijenaar, 1989). Zo werden, naast de sportverenigingen en verenigingen verbonden aan een café, de verenigingen die deel uitmaken van de principsvariabele inhoudelijk onderverdeeld in vier soorten verenigingen (Elchardus, Hooghe et al., 1999). Ten eerste onderscheiden we de politieke verenigingen. Hieronder klasseren we de politieke verenigingen of partijen, wijk- of buurtcomités en gemeentelijke adviesraden of schoolraden. Onder de hoofding 'sociaal-culturele verenigingen' vallen verenigingen voor (amateur)-kunstbeoefening, hobbyclubs of -groepen, socio-culturele verenigingen, gezinsverenigingen en een vereniging, groep of bond voor gepensioneerden. De vrouwenverenigingen die we kunnen beschouwen als een specifiek type socio-culturele vereniging zullen we apart bekijken. Ten slotte onderscheiden we de sociale organisaties. Hieronder verstaan we milieu- of natuurverenigingen, verenigingen die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, ... helpen, religieuze of kerkelijke verenigingen en verenigingen die ijveren voor internationale vrede en voor ontwikkeling van de derde wereldlanden.

Vrouwen zijn even vaak lid van socioculturele, sociale en politieke verenigingen dan mannen, ook na controle voor leeftijd, scholing, tijdsdruk en de leefsituatie. Vrouwen zijn wel significant minder vaak lid van sportverenigingen. 16% van de vrouwen en 33% van de mannen is lid van een sportorganisatie of nog: voor elke 100 mannen die lid zijn van een sportvereniging zijn er slechts 41 vrouwelijke leden. De vrouwenverenigingen daarentegen hebben dan weer, zoals te verwachten, uitsluitend vrouwelijke leden. Naast de geslachtsverdeling van de leden, bekijken we eveneens of er ongelijkheden zijn op basis van andere achtergrondkenmerken.

Tabel 3: Lidmaatschap (actief en bestuurslid) voor de mannelijke en vrouwelijke bevolking van verschillende soorten verenigingen naar een aantal achtergrondkenmerken (in percentages) en het netto-effect (oddsratio) van geslacht op lidmaatschap⁸

	Sportvereniging (***)		Politieke vereniging		Socio-culturele vereniging		Sociale vereniging		Vrouwen vereniging (***)	
Actief lid (%)	24.4		8.0		16.3		7.3		6.0	
Exp(β) ⁽¹⁾	0.41 (***)		0.67		0.97		1.20		n.a. ⁽²⁾	
Geslacht	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
	32.6	16.2	9.1	6.8	16.5	16.2	7.0	7.7	0.0	11.9
Scholing	(ns)	***	**	***	*	(ns)	***	***	n.a.	(ns)
	χ ² =1.7 df=2	χ ² =16.4 df=2	χ ² =12.7 df=2	χ ² =22.2 df=2	χ ² =7.1 df=2	χ ² =3.3 df=2	χ ² =19.4 df=2	χ ² =17.8 df=2		χ ² =2.3 df=2
Laag	29.7	9.3	4.8	1.4	12.3	14.6	2.2	3.6	0.0	11.4
Midden	33.0	22.2	10.0	9.9	16.9	13.7	7.8	8.0	0.0	14.6
Hoog	35.5	18.3	14.8	11.6	21.9	20.1	13.0	14.6	0.0	9.8
Arbeid	***	**	(ns)	**	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	n.a.	*
	χ ² =14.3 df=1	χ ² =6.2 df=1	χ ² =0.01 df=1	χ ² =9.8 df=1	χ ² =2.7 df=1	χ ² =2.9 df=1	χ ² =0.01 df=1	χ ² =0.75 df=1		χ ² =3.0 df=2
Werkend	37.1	20.1	9.2	10.1	15.0	13.2	8.7	6.9	0.0	9.4
Niet werkend	22.1	13.0	9.0	4.0	20.2	18.0	6.9	7.0	0.0	13.8
Levens- beschouwing	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	***	***	***	***	n.a.	***
	χ ² =4.9 df=3	χ ² =6.4 df=3	χ ² =3.7 df=3	χ ² =5.3 df=3	χ ² =21.0 df=3	χ ² =28.1 df=3	χ ² =19.9 df=3	χ ² =48.0 df=3		χ ² =50.3 df=3
Vrijzinnig	27.0	18.0	11.1	14.3	19.0	14.0	7.9	8.2	0.0	12.2
Ongelovig	37.7	24.5	8.0	5.3	9.5	10.6	3.6	1.1	0.0	0.0
Pratik. kath.	26.6	12.6	12.9	6.9	27.9	29.1	15.0	18.3	0.0	26.3
Niet praktik.	33.4	16.1	7.6	5.8	13.2	11.8	4.3	2.7	0.0	8.2
Leeftijd	***	***	(ns)	*	**	**	(ns)	(ns)	n.a.	***
	χ ² =20.6 df=2	χ ² =21.6 df=2	χ ² =1.3 df=2	χ ² =6.1 df=2	χ ² =12.1 df=2	χ ² =12.7 df=2	χ ² =2.7 df=2	χ ² =0.21 df=2		χ ² =15.2 df=2
18-35	38.3	23.2	7.8	8.3	11.3	12.7	4.8	7.0	0.0	5.3
36-55	36.9	17.2	10.6	8.4	16.0	13.3	8.4	7.6	0.0	14.8
56-75	18.9	6.7	8.6	3.1	24.1	24.1	8.0	8.2	0.0	16.4
Tijdsdruk	*	(ns)	(ns)	***	(ns)	(ns)	(ns)	**	n.a.	(ns)
	χ ² =7.6 df=2	χ ² =3.6 df=2	χ ² =2.4 df=2	χ ² =14.6 df=2	χ ² =0.43 df=2	χ ² =2.54 df=2	χ ² =0.15 df=2	χ ² =12.5 df=2		χ ² =4.41 df=2
Laag	25.4	12.6	8.0	1.7	17.5	17.6	6.5	5.5	0.0	8.4
Midden	36.5	17.5	11.5	10.2	16.3	18.1	7.4	13.9	0.0	14.5
Hoog	36.1	18.6	7.8	8.6	15.0	13.2	7.2	5.4	0.0	13.6

* : p<0.05; ** : p<0.01; *** : p<0.001

⁽¹⁾ referentiecategorie = mannen (exp(β)=1.00);

⁽²⁾ Niet aanwezig

Het ledenkorps van de sportverenigingen bestaat voornamelijk uit jonge werkende mannen met een gemiddelde tot hoge tijdsdruk en uit jonge, werkende en hooggeschoolde vrouwen. De politieke verenigingen trekken voornamelijk hooggeschoolden aan, zowel mannen als vrouwen. Bij de vrouwen merken we bovendien ook een verschil op naar het al dan niet buitenshuis tewerkgesteld zijn, de tijdsdruk en de leeftijd in die zin dat de buitenshuis werkende vrouwen, diegenen met een gemiddelde tijdsdruk en de jongere vrouwen (tot 55 jaar) meer lid zijn dan respectievelijk de thuiswerkende vrouwen, diegenen met een zeer lage en zeer hoge tijdsdruk en de oudere vrouwen. De mannelijke leden van de socio-culturele verenigingen zijn voornamelijk hooggeschoold, katholiek of kristelijk pratikerend en ouder dan 55 jaar. Bij de vrouwen vinden we ongeveer hetzelfde profiel terug afgezien van het feit dat alle scholingsniveaus even sterk vertegenwoordigd zijn in de socio-culturele verenigingen.

⁸ Er werd gecontroleerd op leeftijd, scholing, tijdsdruk en leefsituatie.

Zowel de mannelijke als vrouwelijke leden van de sociale verenigingen zijn overwegend hooggeschoold en katholiek of kristelijk pratikerend. Bij de vrouwen is er ook een verschil naargelang de tijdsdruk. Hoofdzakelijk de vrouwen met een gemiddelde tijdsdruk zijn lid van sociale verenigingen. Tenslotte trekken de vrouwenbewegingen vooral niet buitenshuis tewerkgestelde vrouwen aan maar ook pratikerende katholieken of kristelijken en vrijzinnigen, en oudere vrouwen.

Besluitend kunnen we stellen dat er inderdaad typisch vrouwelijke en typisch mannelijke verenigingen zijn. Terwijl de vrouwenverenigingen zoals te verwachten uitsluitend vrouwelijke leden hebben, kunnen we de sportverenigingen, sportclubs en sportverenigingen verbonden aan een café typisch 'mannelijke' verenigingen noemen.

7. De vertegenwoordiging van vrouwen in de bestuursfuncties

We weten reeds dat vrouwen in het verenigingsleven afgezien van de sportverenigingen in dezelfde mate dan mannen aanwezig zijn. In dit deel toetsen we de hypothese dat vrouwen minder gemakkelijk doorstoten tot de bestuursmandaten van de verenigingen. Deze veronderstelling kan getoetst worden omdat we in de survey peilden naar het bestuurslidmaatschap. We kunnen nagaan of de discrepantie tussen gewoon lidmaatschap en bestuursfuncties hetzelfde is voor de verschillende soorten organisaties. We zullen enerzijds weten in welke organisaties vrouwen wel ruim vertegenwoordigd zijn aan de basis, maar niet doorstromen naar de besluitvormingsniveaus van deze organisaties en anderzijds in welk soort vereniging vrouwen wel aan bod komen in de bestuursfuncties.

Verschillende normatieve argumenten worden gehanteerd die het streven naar meer vrouwen in besluitvormende posities rechtvaardigen. Het eerste argument refereert aan het democratische gehalte van ons politieke systeem, namelijk dat de leden van het politieke systeem gelijke invloed op de publieke besluitvorming moeten kunnen uitoefenen en dat de besluitvormingsorganen in beginsel toegankelijk moeten zijn voor iedere burger. De gelijke kansen die een democratie behoren te kenmerken lijken minder aanwezig als vrouwen – de helft van de mensheid – systematisch en in aanzienlijke mate zijn ondervertegenwoordigd. Een tweede argument verwijst naar de legitimiteit van de publieke besluitvorming. De ondervertegenwoordiging van vrouwen kan een gevaar betekenen voor de legitimiteit van te nemen besluiten, omdat de afstand tussen besluitvormers en burgers – en met name vrouwen – vergroot is. Het derde en vierde argument verwijzen naar de 'eigen inbreng' van vrouwen. De publieke besluitvorming zou met meer vrouwen zowel qua inhoud als qua vorm ten goede kunnen veranderen. Er zijn dan ook indicaties dat vrouwelijke besluitvormers, mits voldoende aanwezig, andere accenten leggen in hun werk en ook verschillen met mannelijke collegae in aandacht voor bepaalde kwesties (Leijenaar, 1989). Een hieraan gerelateerd argument betreft het efficiënt gebruik maken van potentieel aanwezige kennis en ervaring. Geen land kan het zich veroorloven de helft van de bevolking niet of slechts in geringe mate in te schakelen waar het gaat om het wel en wee van de hele samenleving. Zolang mannen en vrouwen als groep nog verschillend worden gesocialiseerd en verschillende taken verrichten, kortom op verschillende wijze in de samenleving staan, zo lang zal het noodzakelijk zijn om beide groepen evenredig bij het besluitvormings-

proces te betrekken. En ten slotte is het ook vanuit het oogpunt van belangenbehartiging wenselijk dat meer vrouwen deelnemen aan de besluitvorming (Bos, 1998). We kunnen ons nu twee vragen stellen; ten eerste: *stoten vrouwen in de verenigingen waarin ze actief zijn door tot de bestuursmandaten*, en ten tweede: *wat is nu het aandeel vrouwen in de besturen van maatschappelijke organisaties?*

De eerste vraag is belangrijk in die zin dat de bestuursleden van organisaties geacht worden beslissingen te nemen die een invloed hebben op de leden van deze verenigingen. Het is dus wenselijk dat de verdeling van bestuursfuncties naar geslacht in overeenstemming is met het aandeel mannen en vrouwen in hun 'achterban'. Een manier om dit te toetsen is het aantal bestuursleden af te zetten tegen het totaal aantal actieve en bestuursleden.

Wanneer we het aandeel bestuursleden bekijken op het totaal aantal leden (zowel actief als bestuurslid), komen we op een percentage van 21% ($(10.4/(10.4+39.9))$). 18% van de vrouwelijke leden oefent binnen hun vereniging eveneens een bestuursfunctie uit⁹. Bij de mannen gaat het om 23% van het totaal aantal leden. Vrouwen zijn dus over het algemeen minder vaak bestuurslid dan mannen. Dit geslachtsverschil is echter zo gering, dat we met een steekproef van deze omvang de hypothese, dat een ruimere instroom van vrouwen aan de basis van organisaties zich niet automatisch vertaalt in een grotere vertegenwoordiging van vrouwen in de besluitvormingsniveaus van die organisaties, niet kunnen aanvaarden¹⁰. Toch geven deze cijfers een indicatie van een ondervetegenwoordiging van het aantal vrouwen in de bestuursorganen in vergelijking met het aantal vrouwelijke actieve leden. Over de mechanismen die hiervoor verantwoordelijk zijn weten we echter zeer weinig. Een veel gehoorde verklaring is dat het actief lidmaatschap veel tijd in beslag neemt. De activiteiten vinden vaak 's avonds of tijdens het weekend plaats waardoor vrouwen omwille van de verantwoordelijkheid voor het huishouden en de zorg voor kinderen, hiervan uitgesloten worden. Een andere verklaring voor het niet actief worden in een vereniging of het niet opnemen van een bestuursfunctie, is deze van de 'mannelijke' vergadercultuur. Vrouwen en dan voornamelijk laagopgeleide vrouwen houden zich vaker bezig met het concrete, het alledaagse en het persoonlijke en worden dan ook niet aangesproken door het algemeen, beleidsvormend en politiek karakter van de vergadercultuur (Verloof, 1992; Leijenaar & Niemöller 1994; Leijenaar & Niemöller, 1994).

Het zou best kunnen dat de uitoefening van de bestuursfuncties afhankelijk is van de soort vereniging. Tabel 4 brengt hier duidelijkheid in. Deze tabel geeft de verhouding weer van het aantal bestuursleden op het totaal aantal actieve leden per soort vereniging.

⁹ Wanneer we alle verenigingen tezamen nemen zijn er bijvoorbeeld 53 vrouwelijke bestuursleden en 299 vrouwelijke actieve leden. Het aantal vrouwelijke bestuursleden op het totaal aantal vrouwelijke actieve leden is dus 17.6%.

¹⁰ Dat dit genderverschil slechts significant is op het niveau van $\alpha=10\%$, kan te wijten zijn aan de kleine aantallen.

Tabel 4 : Verhouding bestuursleden op het totaal aantal actieve leden (zowel actief als bestuurslid) naar soort vereniging (in percentages)

	Man	Vrouw
Alle verenigingen	23.1	17.6
Sportverenigingen	14.1	3.7
Politieke verenigingen	30.8	22.1
Sociale verenigingen	37.1	22.1
Socio-culturele verenigingen	18.9	10.0
Vrouwenverenigingen	0.0	22.7

In de sportverenigingen oefent slechts 4% van de vrouwelijke leden een bestuursfunctie uit. In vergelijking met de mannen is dit duidelijk een ondervertegenwoordiging. Ook in de sociale, politieke en socioculturele verenigingen is de vertegenwoordiging van vrouwen in de bestuursfuncties in vergelijking met het aantal vrouwelijke actieve leden lager dan bij de mannelijke bevolking. In de vrouwenverenigingen vertegenwoordigen uiteraard enkel vrouwen hun uitsluitend vrouwelijke achterban.

Een andere manier om naar de vertegenwoordiging van vrouwen in de bestuursfuncties te kijken is het bestuderen van het aandeel vrouwen op het totaal aantal bestuursfuncties. We komen dus te weten hoe sterk of zwak vrouwen aanwezig zijn in de bestuursorganen van maatschappelijke verenigingen.

Hoewel slechts 38% van de bezette bestuurszetels van alle onderzochte organisaties door vrouwen wordt ingenomen, is dit toch beduidend meer dan de 20% vrouwelijke parlementsleden in het Vlaams Parlement in 1999 (Ministerie voor Tewerkstelling & Arbeid – Dienst Gelijke Kansen). Dit percentage heeft dus betrekking op alle maatschappelijke organisaties. Daarbij treden grote verschillen op tussen de verschillende soorten verenigingen.

Tabel 5 : Percentage vrouwelijke actieve en bestuursleden naar de soort vereniging

	Actief lid	Bestuurslid
Alle verenigingen	46.0	37.7
Sportverenigingen	35.9	11.8
Politieke verenigingen	45.6	35.9
Sociale verenigingen	57.4	40.0
Sociaal-culturele verenigingen	52.2	34.4
Vrouwenverenigingen	100.0	100.0

In de sportverenigingen is de discrepantie tussen het actief en het bestuurslidmaatschap het grootst; terwijl meer dan 1/3 van de actieve leden vrouwen zijn, is slechts 12% van de bestuursleden van het vrouwelijke geslacht. Vrouwen zijn dus als actief lid ondervertegenwoordigd maar deze vertekening wordt nog duidelijker als we naar de geslachtsverdeling in de bestuursorganen kijken. In de andere verenigingen is het beter gesteld met de vertegenwoordiging van vrouwen in de bestuursorganen. In de politieke verenigingen nemen vrouwen 36% van de bestuurszetels in en is het aandeel vrouwelijke actieve leden 46 op 100. In de sociale verenigingen wordt 40% van de bestuursfuncties door vrouwen ingenomen terwijl 57% van de actieve leden vrouwen zijn. Tenslotte zijn 34% van de bestuursleden in sociaal-culturele verenigingen vrouwen terwijl 52% van de actieve leden vrouwen zijn.

Hoewel de 50/50 verdeling van de bestuursfuncties in de meeste maatschappelijke organisaties niet gehaald wordt, stellen we vast dat er wel een duidelijk positief verband is tussen het aandeel vrouwelijke actieve leden en het aandeel vrouwen in de bestuursorganen.

8. Conclusie

De studie van de middenveldparticipatie is belangrijk in die zin dat deze participatie beschouwd kan worden als een aanvulling op de verkiezingen waarbij de mensen slechts om de vier jaar hun stem kunnen uitbrengen. Het is belangrijk dat de bevolking evenredig vertegenwoordigd is in de middenveldorganisaties omdat een oververtegenwoordiging van bepaalde categorieën een vertekening teweegbrengt in het vertolken van de zorgen en eisen van de burger naar het politiek systeem toe.

Uit de analyse van de participatie aan het verenigingsleven blijkt dat men op basis van de bevindingen twee soorten verenigingen kan onderscheiden, sportverenigingen enerzijds, alle andere verenigingen anderzijds. De laatste groep komt overeen met wat men in Vlaanderen doorgaans verstaat onder deelname aan het middenveld. Het betreft een brede waaier van verenigingen waar geslachtsverschillen in actieve participatie in het nadeel van de vrouwen, zich enkel voordoen in de sportverenigingen. Daar liggen de participatiegraden van vrouwen betekenisvol lager dan die van de mannen. Als men participatie meet aan de hand van de al te simpele variabele 'actief lid of niet', ziet men dat vrouwen minder participeren dan mannen. Dat verschil kan volkomen op rekening van de sportverenigingen worden geschreven. Kijkt men naar de andere verenigingen dan participeren vrouwen zeker niet minder dan mannen. In de sociaal-culturele verenigingen en meer specifiek de vrouwenverenigingen ligt de participatie van vrouwen zelfs hoger dan die van mannen.

In het streven naar een evenredige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op alle maatschappelijke niveaus, is er geen reden om de actieve participatie van vrouwen te problematiseren. Vrouwenstudies opperen namelijk dat vrouwen in mindere mate participeren aan zowel het maatschappelijk als het politieke leven en dat de gebrekkige politieke participatie van vrouwen onder meer veroorzaakt zou kunnen worden door de lagere participatie van vrouwen in het verenigingsleven in het algemeen. Dit is dus niet het geval. In het verenigingsleven buiten de sportverenigingen, zijn zij in dezelfde of in grotere mate dan de mannen aanwezig. Het is pas als we de stap van het actieve lidmaatschap naar de bestuursmandaten zetten, dat we de vrouwen naar het tweede plan zien verschuiven. In alle soorten verenigingen stoten vrouwen minder gemakkelijk door tot bestuursmandaten. Zij zijn er, vergeleken met het aantal vrouwen dat actief participeert, steeds ondervertegenwoordigd. De graad van ondervertegenwoordiging, zowel op het vlak van het actief lidmaatschap maar zeker in de bestuursorganen, is het grootst in de sportverenigingen. Deze blijven in menig opzicht een mannenbastion. Wat de participatie van de vrouwen aan het verenigingsleven betreft, stellen zich in feite maar twee problemen: sportbeoefening en bestuur. Wil men een echte gelijkheid op basis van het geslacht nastreven in dat soort participatie, dan moet dat via maatregelen die de kans op vrouwelijke sportbeoefening stimuleren en die de kans vergroten dat actief participerende vrouwen in grotere mate doorstoten tot bestuursmandaten in de verenigingen waarin zij zich inzetten.

De oorzaken van de lagere politieke participatie van vrouwen moet men dus niet zozeer zoeken in de algemene participatieniveaus maar eerder in de lagere participatie van vrouwen in de bestuursorganen van maatschappelijke organisaties en in de af te leggen weg, met al haar hindernissen, van de maatschappelijke participatie naar de politieke participatie (Stacey, 1981; Davis, 1991; Komter, 1991; Collins, Chafetz et.al., 1993; Blumberg, 1984).

Literatuur

- ALMOND A. G. & VERBA S. (1963), *The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, University of Princeton Press, Princeton
- ANDERSEN K. (1975), 'Working women and political participation, 1952-1972', *American Journal of Political Science*, 19, 3, 439-453
- BILLIET J. (1998), 'Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België', *Tijdschrift voor Sociologie* 19, 1, 33-54
- BLUMBERG R.L. (1984), 'A general theory of gender stratification', *Sociological Theory*, 2, 223-301
- BOS M. A. C. (1998), *Is meer ook beter? De effecten van veel vrouwen in parlementen, een onderzoek in Nederland en Noorwegen*, Van Kracht naar Macht. Een colloquium over vrouwen en politiek, Brussel
- CARTON A. (1993), 'Blijft politiek een mannenzaak? Een balans op basis van de resultaten van het onderzoek naar de politieke houdingen van de vlaamse vrouwen en mannen', Swyngedouw, M., J. Billiet, A. Carton and R. Beerten (1993), *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*, Leuven, Acco: 163-184
- CARTON A. (1998), 'Over de actie 'stem vrouw' en de plaats van de vrouw in de politiek', Swyngedouw, M., J. Billiet, A. Carton and R. Beerten (1998), *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*. Leuven, Acco: 27-49
- CASTENMILLER D. & P. DEKKER (1987), 'Politieke participatie van vrouwen en mannen in Nederland 1973-1986', *Acta Politica*, 4, 409-447
- CLARK C. & J. CLARK (1986), 'Models of gender and political participation in the United States', *Women & Politics*, 6, 1, p5-25
- COLLINS R., J.S. CHAFETZ, R.L. BLUMBERG, S. COLTRANE, J.H. TURNER (1993), 'Toward an integrated theory of gender stratification', *Sociological Perspectives*, 36, 3, p185-216

- DAVIS K. M. LEIJENAAR & J. OLDERSMA (1991), *The Gender of Power*, London, Newbury Park, New Delhi, Sage Publications
- DE TOCQUEVILLE A. (1835/1840), *De la démocratie en Amérique*, Paris, Gallimard
- DELEECK H. (1981), 'De democratisering van het hoger onderwijs: feiten en middelen', *De gids op maatschappelijk gebied*, 72, 6-7, 507-533
- DURKHEIM E. (1897/1967), *Le Suicide, étude de sociologie*, Parijs, Presses Universitaires de France
- DURKHEIM E. (1957), *Professional ethics and civic morals*, London, Routledge & Kegan Paul
- ELCHARDUS M. (red.) (1999), *Zonder maskers : een actueel portret van jongeren en hun leraren*, Globe, Gent
- ELCHARDUS M. & I. GLORIEUX (1994a), 'Over de verdeling van het werk. Een empirische en methodologische analyse van de verdeling van de werklust tussen mannen en vrouwen' in Van Nuland, M. (1994), *Handboek Vrouwenstudies*, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden: 121-159
- ELCHARDUS M. & I. GLORIEUX (1994b), 'The Search for the Invisible 8 Hours. The Gendered Use of Time in a Society with a High Labour Force Participation of Women', *Time & Society*, 3,1: 50-68
- ELCHARDUS M. & M. HOOGHE (1996), *Maatschappelijk middenveld en civil society. Een conceptuele analyse in het licht van de processen van differentiatie en interpenetratie*. Brussel, VUB, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR
- ELCHARDUS M., M. HOOGHE & W. SMITS (1998), *Technisch verslag bij de survey TOR98. II. Algemene beschrijving, frequenties, codeboek en vragenlijst*. Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- ELCHARDUS M., M. HOOGHE & W. SMITS (1999), *Participatie in Vlaanderen. Een beschrijving van de deelname aan het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk in Vlaanderen*. Brussel, VUB, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR
- ELCHARDUS M., M. HUYSEUNE, et al. (1991), 'Vrouwelijkheid en Universitaire studiekeuze', in Scheys, M. (1991) *Rapporten en Perspectieven omtrent Vrouwenstudies*, Brussel, VUBPress, III
- HARRINGTON M. A. (1991), 'Time after work : constraints on the leisure of working women', *Society and Leisure*, 14,1, 115-132
- HOOGHE M. (1999), *De persistentie van verzuiling op microniveau in Vlaanderen*.

- Een analyse van surveydata over lidmaatschap, zuilintegratie, stemgedrag en maatschappelijke houdingen*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie
- HOOGHE M. & A. DERKS (1997), *Voluntary Associations and the Creation of Social Capital. The Involvement Effect of Participation*. Brussel, VUB, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR
- HOOGHE M. & M. ELCHARDUS (1996), *Verder zonder middenveld? Alternatieven voor het maatschappelijk middenveld als intermediatiezone tussen burger en overheid*. Brussel, VUB, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR
- JACOBS T. (1992), 'Achter de schermen van de (on)gelijkheid : een alternatieve lectuur van cijfers over de positie van de vrouw', in Scheys, M. (1992), *Rapporten en perspectieven omtrent vrouwenstudies*, Brussel, VUBPress, 2, 33-48
- KOMTER A. (1991), Gender, Power and Feminist Theory. *The Gender of Power*, K. DAVIS, M. LEIJENAAR & J. OLDERSMA. London, Sage Publications: 42-62.
- LAFFERTY M. W. (1980), 'Sex and Political Participation : An Exploratory Analysis of the "Female Culture"', *European Journal of Political Research*, 8, 323-347
- LEIJENAAR M. (1989), *De geschade heerlijkheid: Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*. Amsterdam, SDU Uitgeverij, 's-Gravenhage
- LEIJENAAR M. (1996), 'Deelname van vrouwen aan de politieke besluitvorming: Een onderzoek naar strategieën in Europa', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 17, 144-159
- LEIJENAAR M. & B. NIEMÖLLER (1994), *Het maatschappelijk tekort. Vrouwen in besturen van maatschappelijke organisaties*, Den Haag, VUGA
- LEIJENAAR M. & K. NIEMÖLLER (1994), 'Participatie in maatschappelijke organisaties', in P. Dekker (1994), *Civil Society : verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk*, Rijswijk, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 319
- MEIER P. (1998), 'Vrouwvriendelijke lijsten in 1999?', *Samenleving en Politiek*, 5, 9, 3-10
- MILBRATH W. L. & M. L. GOEL (1977), *Political Participation: How and why do people get involved in politics?* Chicago, Rand McNally College Publishing Company
- MINISTERIE VOOR TEWERKSTELLING & ARBEID – Dienst Gelijke Kansen
- NICHOLSON L. & S. SEIDMAN (1996), *Social Postmodernism : Beyond Identity Politics*. Cambridge, University Press

- PELLERIAUX P. (1998), *De keerzijde van de onderwijsdemocratisering*. Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- RANDALL V. (1982), *Women and Politics. An international perspective*. Chicago, The University of Chicago Press
- SCHLOZMAN K. L., N. BURNS, et al. (1994), 'Gender and the Pathways to Participation: The Role of Resources', *The Journal of Politics*, 56, 4, 963-990
- SCHLOZMAN K. L., N. BURNS, et al. (1999), "'What Happened at Work Today?': A Multistage Model of Gender, Employment, and Political Participation", *The Journal of Politics*, 61, 1, 29-53
- SMITS W. (1998), 'Burgerschap en gender. Wat heet politiek?', *Samenleving en Politiek*, 5, 9, 11-23
- SMITS W. (2000), *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritieken vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek*, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- SMITS W., M. ELCHARDUS & M. HOOGHE (1998), *Technisch verslag bij de survey TOR98. I. Veldwerk en responsanalyse*. Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- SMITS W., M. ELCHARDUS & M. HOOGHE (2000), *Technisch verslag bij de survey TOR98 – III. Schaalconstructies*. Brussel, VUB – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR
- STACEY M. & M. PRICE (1981), *Women, Power, and Politics*. London and New York, Tavistock Publications
- NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK (1952-1993), *Statistisch jaarboek, 1952-1993*, Brussel
- SULLIVAN O. (1997), 'Time waits for no (wo)man : an investigation of the gendered experience of domestic time', *Sociology*, 31, 2, 221-239
- VAN DETH J. (1992), 'De politieke betekenis van maatschappelijke participatie', *Acta Politica*, 27, 4, 425-443
- VERBA S., N. BURNS, et al. (1997), 'Knowing and Caring about Politics : Gender and Political Engagement', *The Journal of Politics*, 59, 4, 1051-1072
- VERBA S., N. H. NIE, et al. (1978), *Participation and political equality; a seven-nation comparison*, Cambridge, Cambridge University Press

VERLOO M. (1992), *Macht en gender in sociale bewegingen. Over de participatie van vrouwen in bewonersorganisaties*. Amsterdam, SUA

VLAAMS MINISTER VAN WELZIJN, GEZONDHEID EN GELIJKE KANSEN (2000), *Beleidsnota 2000-2004*

WELCH S. (1977), 'Women as political animals. A test of some explanations for male-female political participation differences', *American Journal of Political Science*, 21, 4, 711-730

WELCH S. (1980), 'Sex differences in political activity in Britain', *Women & Politics*, 12, 2

ZUZANEK J. & J. A. B. SMALE (1997), 'More work – less leisure? Changing Allocations of Time in Canada, 1981 to 1992', *Society and Leisure*, 20,1, 73-106

Bijlage – Operationalisering

1. Levensbeschouwing

In de vragenlijst werd de levensbeschouwelijke betrokkenheid gemeten aan de hand van een dubbele vraag. Niet alleen werd gepeild naar een zelfidentificatie (katholiek, christelijk, ongelovig, vrijzinnig, onverschillig, ik bepaal zelf mijn geloof), maar er werd ook gevraagd in welke mate ze deelnamen aan religieuze plechtigheden.

tabel (bijlage) 1: Levensbeschouwing

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
Vrijzinnig	63	9.8	49	7.6
Ongelovig, ik bepaal zelf wat ik geloof, onverschillig	137	21.4	94	14.5
Kristelijk of katholiek /geregeld tot elke week naar een plechtigheid	140	21.8	175	27.0
Kristelijk of katholiek/paar keer per jaar tot nooit naar plechtigheid	302	47.1	330	50.9

$\chi^2=14.9$; $df=3$; $p=0.00$

2. Onderwijsniveau

Hoewel de vraagstelling in de survey TOR98 over het scholingsniveau relatief uitgebreid was, hebben we voor deze analyse het onderwijsniveau ingedeeld in drie categorieën, met name laaggeschoolden, middengeschoolden en hooggeschoolden.

tabel (bijlage) 2: Onderwijsniveau

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
Geen t.e.m. lager secundair algemeen vormend onderwijs	269	41.0	281	42.7
Hoger secundair onderwijs (beroeps, technisch en aso)	219	33.3	212	32.3
Hogescholen- en universitair onderwijs	169	25.7	164	24.9

$\chi^2=0.45$; $df=2$; $p=0.80$

3. Leeftijd

In de survey TOR98 werd de leeftijd bevraagd aan de hand van de geboortedatum zodat we een continue variabele hadden. Voor de analyses werd de leeftijd echter in 3 categorieën verdeeld.

tabel (bijlage) 3: Leeftijdsverdeling

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
18-35 jaar	230	34.5	228	33.9
36-55 jaar	263	39.3	250	37.1
56-75 jaar	175	26.2	195	29.0

$\chi^2=1.40$; $df=2$; $p=0.50$

4. Tijdsdruk

Mogelijke operationalisering van de tijdsdruk zijn het al dan niet buitenshuis werken¹¹, het arbeidsregime waarin men werkt, t.t.z. niet werkend, deeltijds of voltijds werkend of de beroepscategorieën¹². Eerder onderzoek toonde reeds aan dat vooral het combineren van een huishouden en een voltijdse job tot een dubbele verantwoordelijkheid leidt en dus tot een verkorting en/of versnippering van de vrije tijd waardoor de participatie afgeremd zou kunnen worden. Het is dus bijzonder interessant om in plaats van de klassieke arbeidsvariabelen een variabele op te nemen die de *tijdsdruk* weergeeft (Elchardus and Glorieux 1994a) (Elchardus and Glorieux 1994b) (Schlozman, Burns et al. 1999) (Smits, 2000). Deze variabele kon geconstrueerd worden dankzij het tijdsbudget van 1988 (TOR88)¹³.

tabel (bijlage) 4 : Tijd besteed aan kinderen, huishouden, werk plus verplaatsingen en mantelzorg – in uren per week (5-dagen week)

	Niet werkend		Deeltijds werkend ¹⁴		Voltijds werkend ¹⁵	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Arbeid per capita	1.7	5.8	33.2	30.8	36.9	39.2 ¹⁶
Huishouden	6.4	15.2	6.1	13.6	6.7	12.6
Kinderen	1.5	4.7	0.9	2.6	1.2	2.3
Mantelzorg	6.4	5.7	1.6	1.4	1.5	1.8
Tijdsdruk ¹⁷	15.9	31.4	41.8	48.4	46.4	55.9

$\chi^2=41.4$; $df=2$; $p=0.00$

- ¹¹ Het nadeel met deze operationalisering is dat we met zeer heterogene groepen werken.
- ¹² In de survey TOR98 werd het beroep bevestigd aan de hand van een gesloten vraag met 12 mogelijke categorieën. Onder de noemer loontrekkenden en ambtenaren: (1) Ongeschoolde arbeider, (2) geschoolde arbeider, (3) hulp van zelfstandige bij partner of familie, (4) lager bediende, (5) hoger bediende/kader, (6) andere loontrekkende; onder de noemer zelfstandigen en vrije beroepen: (7) kleine zelfstandige, (8) landbouwer, (9) vrij beroep, (10) ondernemingsleider, (11) groothandelaar en (12) andere zelfstandigen en vrije beroepen.
- ¹³ Deze manier van werken is natuurlijk niet ideaal daar de leeftijdsvariatie in het tijdsbudget (20 tot 40 jaar) veel kleiner is dan in de middenveldsurvey en omdat we met een tijdsverschil van 10 zitten. Toch was dit de beste manier om de tijd besteed aan kinderen en huishoudelijk werk over te brengen naar de middenveldsurvey.
- Om de tijd besteed aan kinderen en huishoudelijk werk te koppelen aan de middenveldsurvey, werden deze tijdsvariabelen berekend op basis van het tijdsbudget rekening houdend met het aantal en de leeftijd van de kinderen, het geslacht en het al dan niet buitenshuis werken. De werktijd van de respondent en de eventuele partner werd in de middenveldsurvey bevestigd. Hiervoor werd dus geen beroep gedaan op het tijdsbudget. Daar de werktijd berekend wordt op basis van de arbeidstijd van zowel respondent als eventuele partner, kunnen vertekeningen ontstaan. Meer bepaald zal de arbeidstijd van de respondenten met een partner relatief groot zijn in vergelijking met de werktijd van de respondenten zonder partner. We lossen dit op door de arbeidstijd van diegenen die een partner hebben te halveren, terwijl de werktijd van de respondenten zonder partner behouden wordt.
- ¹⁴ De deeltijds werkenden zijn diegenen die 1 tot en met 4 dagen per week werken wat overeenkomt met een gemiddeld van 31.1 uur per week dat ze aan arbeid plus de verplaatsing die hiermee verband houdt, besteden.
- ¹⁵ De voltijds werkenden zijn diegenen die 5 tot en met 7 dagen per week werken. Dit komt overeen met een gemiddeld aantal uren werk plus de verplaatsing die hiermee verbonden is van 42.8 uur per week.
- ¹⁶ Dat de voltijds tewerkgestelde vrouwen meer tijd besteden aan arbeid dan de voltijds tewerkgestelde mannen is te wijten aan de berekening van de arbeidstijd per capita (de arbeidstijd van respondent

Bovenstaande tabel maakt duidelijk dat vrouwen meer tijd besteden aan de verzorging en opvoeding van kinderen en de verplaatsingen die hiermee verband houden dan mannen. Ook besteden ze significant meer tijd aan het huishouden en aan de mantelzorg dan mannen. Mannen daarentegen besteden dan weer meer tijd aan werk en de verplaatsingen van en naar het werk dan vrouwen. De totale werkdruk, dit is de tijd besteed aan kinderen, huishouden, werk en intergenerationale zorg, is groter voor vrouwen dan voor mannen.

Om een duidelijker en exacter beeld te krijgen van de tijdsbesteding van mannen en vrouwen moeten we rekening houden met het al dan niet hebben van bezoldigde arbeid en het arbeidsregime waarin men werkt, nl. deeltijds of voltijds werk.

tabel (bijlage) 5 : Tijd (in uren per week) besteed aan arbeid per capita, huishouden, opvoeden en verzorgen van kinderen en mantelzorg

	N	Aantal uur per week besteed aan kinderen	Aantal uur per week besteed aan huishouden	Aantal uur per week besteed aan werk plus verplaatsing per capita	Aantal uur per week besteed aan mantelzorg	Tijdsdruk per capita
Man	651	1.3	6.6	25.8	3.0	36.8
Vrouw	661	3.7	14.2	19.2	3.9	41.2
Totaal	1341	2.5	10.4	22.5	3.5	39.0
Sign.		F=361.1;df=1 P=0.00;η²=0.22	F=2001.4;df=1 p=0.00;η²=0.60	F=35.3; df=1 P=0.00;η²=0.03	F=4.2; df=1 p=0.04;η²=0.00	F=15.5; df=1 p=0.00;η²=0.01

Uit deze tabel wordt duidelijk dat naarmate men meer tijd besteed aan zijn of haar job, de tijd die men aan het huishouden of de kinderen besteed, afneemt. In vergelijking met de mannen, besteden de vrouwen meer tijd aan het huishouden en de kinderen en dit zowel bij de niet-tewerkgestelden, deeltijds werkenden als voltijds werkenden. Voor de verdere analyses werd de tijdsdruk in drie gelijke delen opgedeeld.

tabel (bijlage) 6: Tijdsdruk per capita (in uren per week)

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
Laag (5.5u tot 27.1u)	200	30.8	237	35.9
Midden (27.2u tot 49.3u)	270	41.5	166	25.2
Hoog (49.3u en meer)	180	27.7	257	38.9

5. Leefsituatie

Bij de operationalisering van de leefsituatie is het belangrijk niet alleen rekening te houden met de officiële toestand, maar vooral met de feitelijke samenlevingssituatie.

en partner wordt door twee gedeeld). De oorzaak ligt in het feit dat er meer voltijds tewerkgestelde vrouwen zijn die een partner hebben die voltijds tewerkgesteld is dan dat er voltijds tewerkgestelde mannen zijn die een partner hebben die ook voltijds werkt. Hetzelfde fenomeen vinden we terug bij de niet-tewerkgestelde vrouwen.

¹⁷ De tijdsdruk is de som van de tijd besteed aan arbeid per capita, aan huishouden, aan kinderen en aan mantelzorg

Naast de vraag over de burgerlijke stand, werd in de survey ook gevraagd of de respondent samenwoont met een partner (met of zonder kinderen), alleen woont, bij de ouder(s) woont of samenwoont met één of meerdere kinderen zonder partner. Naast de burgerlijke stand en de samenlevingssituatie werd ook het aantal kinderen die nog in het gezin wonen¹⁸ betrokken in de uiteindelijke variabele over de leefsituatie. Daar enkel de groep gehuwden groot genoeg was om op te splitsen naar het aantal kinderen, werd bij de andere categorieën geen onderscheid gemaakt naar het aantal kinderen ook al omdat er te weinig ongehuwde en gescheiden respondenten waren met thuiswonende kinderen.

tabel (bijlage) 7: Leefsituatie

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
Ongehuwd met ouders	101	15.5	79	12.0
Ongehuwd samenwonend (met of zonder kinderen)	29	4.4	25	3.7
Ongehuwd alleen	22	3.4	16	2.5
Gehuwd/geen kinderen	170	26.0	194	29.5
Gehuwd/1 kind	127	19.5	101	15.4
Gehuwd/meerdere kinderen	152	23.2	156	23.7
Gescheiden	40	6.2	41	6.3
Weduwe/weduwnaar	12	1.8	45	6.9

$\chi^2=27.6$; $df=7$; $p=0.00$

¹⁸ Hoewel in de survey gevraagd werd naar het aantal kinderen jonger dan 3 jaar, kunnen we geen opsplitsing maken naar de leeftijd van de kinderen daar we met te kleine aantallen zitten.